

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
імені ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**

ВИСТАВКОВО-МУЗЕЙНИЙ ЦЕНТР

STUDIA SLOBOZHANICA

Вісник виставково-музейного центру
Випуск 5

Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції
«Слобожанський гуманітарій – 2019»
29 березня 2019 р.

ХАРКІВ – 2019

ББК 71.1
УДК: 009(06)
С 48

Друкується за рішенням Вченої ради ХНТУСГ імені Петра Василенка від 28 березня 2019 р. протокол №7

C48 STUDIA SLOBOZHANICA: Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2019» (Харків, ХНТУСГ, 29 березня 2019 р.). – Харків, 2019. – 210 с.

У збірнику наукових праць представлені матеріали науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2019». Наукові праці висвітлюють актуальні проблеми історії України та світу, розвитку туризму та краєзнавства, теоретичної та практичної філософії, методики викладання гуманітарних дисциплін, лінгвістичних студій.

Відповідальний за випуск: Москальова Н. П.

Відповідальний редактор: Скубій І. В.

©Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка, 2019
©Автори, 2019

Навчаючи студентів, що є представниками інших культурних груп, необхідно враховувати і той факт, що чим більше в культурі, яку вони представляють, спільного із новою для них культурою, тим простіше вони адаптуються до геокультурного простору. Тобто нам необхідно диференціювати студентів, що прибули на навчання, за ознакою наближеності до нашої власної культури і звернути увагу на тих, чие геокультурне поле досить сильно відрізняється від нашого власного.

Як висновок необхідно зазначити, що процес між культурної адоптації до нового геокультурного середовища є явищем складним і неминучим для громадян, що приїжджають на навчання в нашу країну. Завданням першочергового значення для представників міжнародних відділів і іноземних деканатів є оптимізація шляхів входження студентів до нової культурної групи. Таке завдання являє собою комплексний підхід підготовки студентів – іноземців до між культурної адоптації, що сприятиме успішному процесу акультурації.

Список літератури

1. Баронін А. Етнічна психологія. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
2. Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 288 с.
3. Глобализация: контуры XXI века: ред. сб. / ред. Игрицкой Ю.И., Малиновский П.В. – М.: ИНИОН, 2002. – Ч.1. – 264 с.; ч.2. – 255с.; ч.3. – 196 с.

УДК 37.01

Сніжко І. А.

Можливості використання експозиції історичного музею для проведення лекції «Культура давнього населення»

Основою викладання матеріалу будь-якого курсу у вищому навчальному закладі традиційно лишається лекція, яка разом із визнаними перевагами містить і певні недоліки, зокрема, пасивне сприйняття матеріалу, відсутність часу на його

усвідомлення. Сучасна вища школа потребує переходу до нових ефективних форм навчання, серед яких чільне місце займають нетрадиційні форми проведення лекцій, що посилюють увагу, стимулюють самостійність і активність студентів.

Результатом нового використання принципу наочності є лекція-візуалізація, яка дозволяє розкрити тему через розгорнуте коментування наочних матеріалів. Наочність сприяє більш успішному сприйняттю і запам'ятовуванню інформації, дозволяє проникнути в сутність учбового матеріалу, явищ, що пізнаються. Це відбувається за рахунок роботи обох півкуль, а не однієї лівої, логічної, що зазвичай працює при освоєнні точних наук. Права півкуля, що відповідає за образно-емоційне сприйняття інформації, починає активно працювати саме при її візуалізації [1, с. 246].

Враховуючи, що згідно вимогам болонської системи лекції читаються в малих групах (до 40 студентів), з'явилась можливість проводити лекції поза аудиторіями, зокрема, в музейних залах. Експозиції Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова є чудовим місцем для проведення лекцій з історії та культури України. Залучення досягнень музейної педагогіки дозволяє використовувати методи «занурення» і моделювання, що допомагає не тільки проводити заняття, а й вчить студентів складати відгуки за матеріалами музейної екскурсії [3, с. 331]. Цікавим є зарубіжний досвід, зокрема, курс «Muzeum miejscem nauczania» («Музей як місце навчання» – автор Р. Гай), що проходить апробацію у Ягеллонському університеті (м. Краків, Польща). Його основні ідеї спираються на розуміння музею не лише як важливого місця зустрічей людини з культурою та мистецтвом, а установи, що виконує суспільні, навчальні та виховні функції, сприяє міжособистісним контактам [4, с. 122].

Вивчення історії української культури для кращого сприйняття потребує певного ілюстративного забезпечення. Попри широкі можливості використання мультимедійного супроводу лекційного матеріалу, найбільш емоційно

наповненими є заняття, проведені безпосередньо в залах музейної експозиції. Відкриває курс лекція з історії культури давнього населення. Саме її доречно проводити в експозиційному залі виставки «На перехрестях століть» Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова, оскільки своєрідне занурення у давні часи активізує мислення і працездатність, сприяє встановленню педагогічного контакту, викликає у студентів емоційний відгук, формує інтерес до предмету. Мета лекції – сформувати уявлення про перебіг культурного процесу на теренах України в хронологічних рамках від палеоліту до раннього залізного віку. В якості ілюстративного матеріалу використовуються археологічні знахідки, що походять переважно з території Харківської області.

Первісний період займає особливе місце в історії людства. Саме цього часу під впливом різноманітних факторів відбулось виділення людини з тваринного світу, були виготовлені перші знаряддя праці, почалось використання вогню і одягу, були споруджені перші житла. В первісній добі бере початок етнічний поділ людства, коли завдяки екзогамії були створені передумови для появи соціальних спільнот з єдиною культурою та мовою. У цей період почали складатися основи початкової суспільної організації людських колективів, зароджувались ідеологічні уявлення та перші форми людської духовності – релігія, мораль, мистецтво. Перша вітрина музейної експозиції цілком слушно може вважатись ілюстрацією тієї частини лекції, де мова іде про витоки етнічного поділу людства, етнічні процеси в мисливських суспільствах кам'яної доби та культуру і світогляд населення України в часи палеоліту і мезоліту.

Зародження етнічного поділу людства тісно пов'язане з процесом антропогенезу. Етнічна специфіка є соціальною характеристикою людини, що виникла на ґрунті властивого *Homo sapiens* своєрідного біологічного механізму відтворення популяції, відомого під назвою екзогамії. Саме екзогамія створила необхідні передумови для появи принципово нових соціальних спільнот з єдиною культурою та мовою.

Археологічно поява *Homo sapiens* простежується за поширенням крем'яної індустрії Оріньяк, яка довгий час існувала паралельно з мустьєрськими крем'яними індустріями неандертальців. Праобщина неандертальців була самодостатнім колективом і не мала необхідності контактів з сусідніми групами. В умовах відсутності контактів з сусідами культурні традиції не виходили за межі праобщини і передавалися від покоління до покоління доки існував колектив або його нащадки. Тому археологічні культури епохи мустьє добре простежуються в часі, але погано у просторі. Починаючи з пізнього палеоліту окремі археологічні культури займають регіони з відносно чіткими кордонами в межах однієї природно-ландшафтної зони, утворюючи так звану «первісну етномовну неперервність» [2, с. 4-9].

Відповідно до природно-зональної диференціації територія України починаючи з пізнього палеоліту ділилась на дві культурно-історичні провінції: північну лісостепову та південну надчорноморську степову. Північна зона мисливців на мамонта простягалась з Центральної Європи через схід і Південь Польщі, північ України на верхній Дон. В Надчорномор'ї жили мисливці на бізонів та коней. Різні об'єкти полювання вплинули на спосіб життя, ведення господарства, проявившись у своєрідній матеріальній та духовній культурі. Але переважна більшість пам'яток у двох зонах (Мізин, Межирічі, Добранічівка, Гінці, Амвросіївка, Анетівка, Аккаржа, Кам'янка на Харківщині та ін.) належать до блоку етнокультурної неперервності епігравет.

Найбільш яскравим свідченням зрілості людського суспільства епохи палеоліту була поява мистецтва. Перші знахідки предметів палеолітичного мистецтва в Україні були зроблені археологом В. Хвойкою на Кирилівській стоянці в Києві в 90-ті роки 19 ст. На сьогодні відомо кілька сотень предметів, що репрезентують досягнення палеолітичної людини в царині ужиткового, образотворчого мистецтва, музики тощо. Релігія та мистецтво, скоріш за все, виникли одночасно. Потреба пояснити причини існування тих чи інших явищ, намагання вплинути на них, призвела до появи первісних релігійних вірувань та

пов'язаних з ними ранніх форм фантастичних уявлень: тотемізму, фетишизму, анімізму, магії. Перші поховання та примітивні витвори мистецтва пов'язані з неандертальцями. На території України на стоянці Молодова I знайдено лопатку мамонта з різьбленими лініями, що утворюють орнамент у вигляді зигзагу, квадрату, паралельних та схрещених ліній. На верхній площині лопатки нанесено схематичне зображення тварини.

Мистецтво пізнього палеоліту демонструє якісно новий ступінь розвитку людського суспільства. Йому притаманні розвинена міфологічна основа, досконале втілення художніх образів. В ньому тісно перепліталися дві фундаментальні основи існування людей: полювання та організація життя мисливських колективів з особливою роллю жінки. Тому центральні сюжети палеолітичного мистецтва – зображення жінки і звіра. Світосприйняття палеолітичної людини знайшло своє відображення в творах мистецтва та в поховальному обряді. Верхньопалеолітичні поховання свідчать, що в цей час вже склалось уявлення про «країну померлих», де людина буде продовжувати своє земне існування, а для цього йому потрібні знаряддя праці, прикраси тощо.

На рубежі плейстоцену та голоцену (12-10 тис. р. тому) відбуваються зміни в природному середовищі, що призвели до формування ландшафтної зональності. Міграційні процеси призводили до проникнення в етнічно однорідне середовище етнічно чужого населення. Виникли чіткі культурні кордони між різними етнічними масивами, посилювався тиск на мисливські суспільства з боку ранніх землеробів Півдня – Балкан та Подунав'я.

В мезолітичний час на територію північної України було спрямовано кілька міграційних потоків із Західної Балтії: носіїв культури Дювенсі, що залишили в Поліссі пам'ятки кудлаївської культури, та носії яніславицької культури, що взяли участь у формуванні дніпро-донецької культури, матеріали якої представлені в експозиції музею.

Мистецтво мезолітичної епохи у порівнянні з палеолітичним виглядає збіднілим та примітивним. Це малюнки людей і тварин, зроблені чорною фарбою, вироби з кістки і рогу зі слідами гравійованого орнаменту. Інформацію про антропологічний склад населення та поховальний обряд містять мезолітичні поховання і могильники, які з'являються у цей час.

Дві наступні вітрини музейної експозиції ілюструють розповідь про етнокультурні процеси неолітичного-енеолітичного часу. Протягом неолітичної доби на північ України з заходу котилось ще три міграційні хвилі: носії культур лінійно-стрічкової кераміки (5 тис. до н. е.), лійчастого посуду (4 тис. до н. е.) та кулястих амфор (3 тис. до н. е.). Неолітичні колоністи з Близького Сходу принесли з собою власну культуру і мову, а головне – навички відтворюючого господарства разом з доместикованими вівцями, козами, пшеницею, ячменем.

Неоліт - це час племінного ладу, за якого економічною і соціальною основою був матріархальний рід із зародками переходу до батьківського права. Неолітичне суспільство ще не досягло такого рівня розвитку продуктивних сили, який створив би умови для розшарування суспільства. Знайдені в деяких могильниках кам'яні булави, очевидно, були першими символами влади, що почала зароджуватися.

В неоліті набули подальшого розвитку релігійні уявлення. Посилюється віра у потойбічне життя не лише тілесної людини, а й її душі. Про це свідчать факти часткового чи повного трупопалення, наприклад, у дунайських племен. У колективних похованнях дніпро-донецької культури іноді зустрічаються лише черепи померлих членів роду; є припущення, що це частина ритуалу з вшанування предків. У могильниках та на поселеннях неоліту України виявлено зразки образотворчого мистецтва. У землеробсько-скотарських племен, наприклад, зустрічаються антропоморфні статуетки. У Маріупольському могильнику виявлено кілька зображень тварин, виконаних у техніці різьблення по кістці. Але справжнім досягненням неолітичної

епохи на території України у галузі розвитку образотворчого мистецтва слід вважати зображення на плитах Кам'яної Могили.

З другою половиною неоліту – початком енеоліту пов'язано остаточне затвердження на території Правобережної України відтворюючої аграрної економіки. В 5-6 тис. до н. е. з Нижнього Подунав'я та басейну р. Серет сюди приходять носії культури Кукутені-Трипілля.

Економічною основою цієї яскравої археологічної культури України було вирощування пшениці та ячменю, а також розведення великої рогатої худоби, кіз, овець, свиней. Трипільські прямокутні глинобитні житла з дерев'яним каркасом стін та глиняною долівкою демонструють типовий приклад балканської домобудівельної традиції. На балканське коріння вказують численні глиняні статуетки жінок та типовий посуд, а головне – середземноморський антропологічний тип.

Трипільські протоміста і складна знакова система дають підстави вважати Трипілля протоцивілізацією, що зароджувалась паралельно з найдавнішими містами-державами Близького Сходу. Однак переступити поріг цивілізації трипільцям так і не судилося через певні недоліки їх господарської системи та природні негаразди, що спіткали суспільство у 4 тис. до н. е.

На трипільських поселеннях знайдені численні витвори мистецтва. Парадний посуд, виготовлений з якісної глини, добре випалений, вкритий орнаментом у вигляді спіралей та меандру. Зустрічаються також зображення людей і тварин. Антропоморфні статуетки, як правило, стилізовані, але є і дуже реалістичні. Ці зображення мали, скоріш за все, ритуально-магічне значення, пов'язане з культом родючості. Про це свідчить і наявність зерен злаків та крупно мelenого борошна в глині, з якої виготовлені статуетки.

Бронзова доба - важливий період в історії людства. Найдавніші вироби з бронзи знайдені в Месопотамії та Південному Ірані, пізніше вони поширюються на терени Малої Азії, Єгипту. У 3 тис. до н. е. бронзові речі вже виготовлялися на Півдні Європи, в тому числі на теренах України.

В період ранньої бронзи на більшій частині України була поширена ямна культура, назва якої походить від особливостей будови поховальних споруд. Від цього часу неодмінним елементом степового ландшафту стають кургани із встановленими на них кам'яними стелами.. Шедевром монументальної скульптури доби бронзи є Керносівський ідол, знайдений поблизу с. Керносівка на р. Орелі у Дніпропетровській області. В експозиції представлені крем'яні та бронзові вироби, керамічний посуд, кістяні прикраси та амулети, шпильки, вкриті витонченим геометричним візерунком.

Катакомбна спільнота, що була поширена у степовій і лісостеповій смузі, представлена численними похованнями, десятками поселень та кількома скарбами бронзових речей. Поховальні споруди мали вигляд катакомби з курганним насипом (макет представлений в експозиції). Небіжчиків укладали в скорченому стані, посипаючи вохрою. Серед речового супроводу - горщики з відбитками зубчастого штампуги чи шнура, бронзові знаряддя та зброя, прикраси. У племен катакомбної культури переважав тваринницький напрям господарства. Важливою галуззю економіки виступали металургія та металообробка, свідченням чого є представлені в експозиції бронзові ножі, тесла, долота, серпи, сокири-кельти тощо. Катакомбна культура суттєво відрізняється від ямної спільноти, що дає підстави припустити їхню етнічну неоднорідність.

Традиція утворення великих спільнот у Степу та Лісостепу за доби бронзи знайшла своє логічне завершення з формуванням зрубно-культурно-історичної спільноти. Основою господарства населення було скотарство, високого рівня розвитку досягли гірництво й металообробка. Поселення знаходились біля річок, житла розташовувалися рядами, заглиблювалися в землю. Продукти харчування зберігали в керамічній тарі в господарчих ямах. Небіжчиків ховали у скорченому стані у прямокутних ямах, кам'яних скринях та зрубках. Реконструкція останнього представлена в музейній експозиції.

Перехід від бронзового до залізного віку позначений революційними змінами в господарстві (становлення кочового скотарства), технологіях обробки металів, військовій справі (поява кінноти), побуті (табірний спосіб життя).

Появу скіфів у Північному Причорномор'ї пов'язують із новою хвилею азійських кочовиків, а скіфську культуру оцінюють як сплав місцевих та азійських компонентів. Її характер визначається появою захисного металевого обладунку воїна і коня, бронзових люстерок та литих казанів, блюд-вівтариків, ритонів тощо. Візитівкою скіфської культури став звіриний стиль - образи тварин заповнили скіфську культуру, стали її еством, блиску якому надавало й золото. В експозиції музею матеріали скіфської колекції розміщені у чотирьох вітринах, що дає можливість ознайомитись з господарством, військовою справою, традиціями використання кінського спорядження.

Східними сусідами скіфів були сармати, що за писемними джерелами постають як кочовий войовничий народ. Наприкінці I ст. до н. е. сармати закріпилися на Правобережжі Дніпра і досягли Дунаю, що призвело до прямих зіткнень із римлянами. На початку н. е. сармати вторгнулися на обшири Середньої Наддніпрянщини, де в цей час була поширена зарубинецька культура. Сармати були типовими кочовиками, тому їхні пам'ятки представлено лише похованнями. Судячи з поховань, сарматські воїни були озброєні кинджалами й мечами, зрідка трапляються залізні наконечники стріл. У похованнях знаті трапляються шоломи, кінські вуздечки, фалари - круглі, срібні з позолотою бляхи. Серед інших речей – люстерка, металеві казани, бронзові фібули, глиняний посуд. Супровід доповнюється римськими речами: металевим посудом провінційно-римських зразків, курільницями, мечами нових типів. На пізньому етапі існування сарматської культури з'являються речі, виготовлені у поліхромному стилі. Центральне місце в оздобленні металевих застібок, накладок на паски тощо посідає сердолікова вставка, яка виділяється на тлі рельєфного орнаменту з блакитними чи зеленими скляними вставками.

На завершення лекції треба нагадати, що період первісності – найдовший і найважливіший етап в історії людства, коли було закладено фундамент його подальшого розвитку. Від появи людини сучасного фізичного типу бере початок процес етнічного поділу людства – через культурну неперервність кам'яного віку до сучасних націй, народів та етносів. Археологічні знахідки, представлені в експозиції музею, ілюструють процес розвитку мислення людини, її адаптації до навколишнього середовища. Від палеоліту до раннього залізного віку на теренах України пройшло кілька великих міграційних потоків, що приносили з собою нові вміння і досягнення. Прояви культурного життя населення України давніх часів багаті та різноманітні, але до них неможливо долучитися, тільки читаючи підручник. Емоційна складова лекції-візуалізації дозволяє зберегти подану інформацію не тільки в пам'яті, але і в серці.

Список літератури

1. Друпп Ю. Г., Чурилов А. В., Подоляка Д. В., Тутов С. М., Морозова Н. А., Ольшевська О. В. Деякі особливості організації лекційного процесу у зв'язку з входженням в болонський процес // Проблеми педагогіки. – 2008. Вип. 12. – Т. 2. – С. 243 – 248.
2. Залізник Л. Л. Етнокультурні процеси у пізньому палеоліті та проблема епіграфету. – Археологія. – 2000. – № 2. – С. 4 – 11.
3. Лемешева Н. А. Місце і роль музеїв Харківщини у формуванні особистості студентів // Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Теоретико-методологічні та практичні проблеми підготовки фахівців за ступеневою системою освіти: матеріали VIII Всеукр. наук.-метод. конф. (Харків, 23 вересня 2010 р.). – Харків, 2010. – С. 330 – 331.
4. Gaj R. Muzeum miejscem edukacji (na wybranych przykładach z Krakowa). – Krakowskie studia Małopolskie. – Krakow, 2002. – № 6. – S. 117 – 132.